

A keresztény hit szerepe a női fogvatartottak reintegrációjában

The Role of Christian Faith in the Reintegration of Female Prisoners

Di Blasio Barbara

Dr. PhD, egyetemi docens
Apor Vilmos Katolikus Főiskola,
Neveléstudományi Tanszék
diblasio.barbara@avkf.hu

Absztrakt

Cél: A tanulmány a hit és a reintegráció összefüggését vizsgálja női fogvatartottak körében. Hazánkban a téma alulkutatott, de nemzetközi tapasztalatok arra mutatnak rá, hogy a vallásos hitnek a szerepe az egyén bűnözéshez való viszonyában és a proszociális viselkedésre gyakorolt hatásában kiemelkedő. A reintegrációban betöltött szerepe azonban vitatott és korlátozott mértékű, mert a fogvatartottal kapcsolatban lévő társadalmi intézmények nem fordítanak kellő figyelmet a vallásban, a hitben rejlő szocializációs lehetőségekre, melyeket a szociológusok részletesen vizsgáltak már, úgymint a társadalmi rend fenntartása és megerősítése, az emberek tevékenységeinek szabályozása stb. A másik nehézség, hogy a szabadulás után azok a civil szervezetek, egyházak, amelyek a börtönben részt vettek a fogvatartott lelki rehabilitációjában, elveszítik a kapcsolatot az érintettel, így utánkövetéses vizsgálatokra sincs lehetőség.

Módszertan: Pilot kutatásunk adatait a Kalocsai Fegyház és Börtön lakóinak körében gyűjtöttük 2024-ben. Kutatásunkban az Aspirációs Index rövidített változatát használtuk, amelyet interjúval egészítettünk ki. Leíró statisztikai elemzésünket az interjúk tartalmi elemzésével bővítettük. A minta kiválasztása véletlenszerű volt, önkéntességen alapult (N: 46 fő). Eredményeink nem általánosíthatók, csak a mintánkra érvényesek.

Megállapítások: Megállapíthatjuk, hogy a megkérdezett női fogvatartottak esetén a hit és a vallásgyakorlás az életcélok kijelölése tekintetében pozitív hatású,

A szerző a kéziratot magyar nyelven nyújtotta be. Benyújtás: 2024. 01. 19. Átdolgozás: 2024. 02. 01.
Elfogadás: 2024. 02. 07.

a lelki egyensúly fenntartásában lényeges pszichoedukációs hatású, illetve a katekézis során a műveltség gyarapítása mellett erkölcsi tanítások és a normális életvezetéshez szükséges morális értékek és keretek megismerése zajlik.

Érték: A szabadulás utáni reintegráció sikerességének kritériumai nehezen körvonalazhatók, mert minden érintett személy esetén más és más jellegű sikerről beszélhetünk. Az ember lelki működését és magatartását befolyásoló tényezők rendkívül bonyolult, soktényezős gazdasági-társadalmi rendszerbe szerveződnek, így joggal gondolhatjuk, hogy a keresztény tanítások, a hit, a vallásgyakorlás szellemi és szervezeti keretei mind részei lehetnek a támogatórendszernek. Különösen a nők esetén fontos elismerni a keresztény hit megerősítő szerepét, hiszen a KSH 2022-es népszámlálási adatai is jelzik, hogy ma Magyarországon a vallásosság általában véve a nőknél jellemzőbb.

Kulcsszavak: női fogvatartottak, reintegráció, hit és vallás, mentálhigiénés támogatás

Abstract

Aim: This study delves into the correlation between religious faith and the process of reintegration among women in incarceration. In Hungary, this subject is relatively understudied; however, international insights underscore the prominent role of religious convictions in shaping an individual's predisposition towards criminality and their influence on prosocial conduct. Yet, the extent and contentious nature of its role in reintegration persist due to a lack of emphasis by societal institutions associated with detainees, disregarding the intricate sociological prospects embedded within religion and faith. These prospects, meticulously scrutinised by sociologists, encompass the maintenance and fortification of social order, the regulation of human activities, and more. An additional challenge arises post-release, where organisations and religious institutions involved in the spiritual rehabilitation of detainees lose contact with these individuals, impeding subsequent investigative efforts.

Methodology: The data for our pilot study were gathered among residents of Kalocsa Prison in 2024. Employing the Shortened Aspiration Index, augmented by interviews, our research methodology sought to enrich descriptive statistical analyses through the nuanced exploration of interview content. Sample selection followed a randomised and voluntary basis (N: 46 individuals). Importantly, the outcomes derived from our study are not intended for generalisation but rather apply specifically to our sampled cohort.

Findings: Our discernments indicate that, for the female detainees under scrutiny, faith and religious practices wield a positive influence on delineating life

objectives. They also play a pivotal role in sustaining mental equilibrium, with noteworthy psychoeducational ramifications. During catechesis, knowledge enrichment extends beyond cultural dimensions to encompass moral teachings, fostering an understanding of the ethical values and frameworks essential for normative living.

Value: Determining the criteria for the success of post-release reintegration proves elusive, given the nuanced and idiosyncratic nature of success for everyone. Factors influencing an individual's psychological dynamics and behavioural patterns intricately interweave within a complex socioeconomic system. Thus, it is reasonable to assert that the precepts of Christian teachings, faith, and the spiritual and organisational scaffolding of religious practices can form integral components of a supportive framework. Acknowledging the reinforcing role of Christian faith, particularly among women, aligns with the 2022 census data from the Hungarian Central Statistical Office (KSH), which underscores a prevailing proclivity towards religiosity among women in contemporary Hungary.

Keywords: female inmates, reintegration, faith and religion, mental health support

Bevezetés

A globalizált és szekuláris világban az egyén a hétköznapi életében soktényezős, gazdasági-társadalmi-pszichológiai biztonsági kockázatnak van kitéve. Különösen nehéz az összefüggések vizsgálata a reintegráció tekintetében, mert már a használt fogalmak definiálása sem egyszerű feladat. Ebben a környezetben a nők helyzete általában véve nehéznek mondható, hiszen a családi élet szervezési nehézségei, a gyermeknevelés modern kihívásai, a pszichológiai sérülékenység, a gazdasági és társadalmi kiszolgáltatottság, a kriminalizálódás lehetősége és mértéke, a toxikus családmódel kultúrális továbbörökítése jelentős mértékben sújtja őket (Di Blasio & Kiss, 2022). Ezért fontos kérdés, hogy a büntetés-végrehajtás intézménye milyen mértékben, hogyan járul hozzá a szabadulás utáni sikeresebb társadalmi visszailleszkedésükhöz. Az elméleti áttekintés során éppen ezért a keresztény hit teológiai, pszichológiai, mentálhigiénés és életminőséget befolyásoló hatásait, illetve mindezek reintegrációval kapcsolatos összefüggéseit vizsgáltuk. Pilot kutatásunkban női fogvatartottak körében kérdőíves és strukturáltinterjú-technikát alkalmaztunk a célul kitűzött probléma – a hit és a reintegráció összefüggése – alapvető vizsgálata, illetve későbbi kutatás megtervezése céljából.

A témaválasztást az is indokolja, hogy a KSH 2022-es magyarországi népszámlálásán a lakosság 43,4%-a vallotta magát kereszténynek. A kereszténységben belül a katolikusok vannak többségben. A nemek arányát tekintve a férfiak 28,3%-a, míg a nők 31,7%-a vallotta magát katolikusnak, továbbá 9,2%-uk és 10,4%-uk reformátusnak. Magasabb volt a férfiak körében a nem válaszolók aránya (férfiak: 41%, nők: 39,3%), illetve a nem vallások aránya is (férfiak: 17,8%, nők: 14,6%). Adott valláson belül vizsgálva a férfi-női arányokat, a teljes magyar lakosságra érvényes férfi-női aránynál (48–52%) számottevőbb különbségek voltak a nők javára a katolikus vallást megjelölők között (nők: 54,7%, férfiak: 45,3%) és a református vallásnál is (nők: 55%, férfiak: 45%), mely a két leginkább elterjedt vallás Magyarországon. Ugyanakkor a nem vallásos kategóriában magasabb volt a férfiak aránya (53%). Mindebből arra lehet következtetni, hogy a nők körében jellemzőbb a vallásosság Magyarországon, mint a férfiak esetében (URL1). Tehát a reintegráció sikerkritériumainak latolgatásában a kereszténység hatásának figyelembevétele indokoltnak tűnik.

A vallásos tapasztalatok sokfélesége

A vallásos tapasztalatok sokféleségének kutatása elsősorban pragmatikus és humanisztikus amerikai hagyományon alapul, az európai kutatások kezdetei a wundti és freudi esszencialista vallásértelmezésekig nyúlnak vissza. William James pragmatikus pszichológiája az 1902-ben megjelent, *A vallásos élmény sokfélesége* (The Varieties of Religious Experience) című művében a vallást úgy határozza meg, hogy „*az egyénnek a magányban megnyilvánuló azon érzelmei, tettei és tapasztalatai, amelyeket úgy fog fel, hogy kapcsolatban vannak azzal, amit isteninek tekint, bármilyen legyen is az*” (James, 2002; Benkő, 2003). William James két típusú vallásosságot különböztetett meg: az úgynevezett „egyszer született” vagy egészséges kedélyűek és a „kétszer született” vagy beteges kedélyűek vallásosságát (James, 2002; Kézdý, Urbán & Martos, 2018). Az „egyszer születettek” a lelki traumáktól viszonylag mentes személyiségfejlődés, felnőttként pedig érzelmi stabilitás és kiegyensúlyozottság volt jellemző. A „kétszer születettek” gyakran számoltak be gyermek- és ifjúkori traumatikus tapasztalatokról, érzelmileg instabilak, szorongók, neurotikusak voltak. Ők azok a személyek, akik James szerint a vallásos megterés következményeként pszichológiai értelemben is újjászülettek, az istenükkel kapcsolatban egészségesebb fejlődési útra léptek, és sokan közülük arról számoltak be, hogy pszichés zavaraik megszűntek (James, 2002).

Gordon Allport az 1950-ben publikált *The Individual and His Religion* című könyvében – Jameshez hasonlóan – hangsúlyozza, hogy ahogy nincs két egyforma személyiség, nincs két ugyanolyan vallásosság sem. A vallásosságot olyan érzületnek (sentiment) tartja, amely sajátos affektív-kognitív rendszernek tekinthető; amely nem tekinthető sem racionális, sem irracionális átélésnek, valamint hatással vannak rá a személyiség fiziológiai adottságai, mentális képességei, érdeklődése és értékrendszere, cél- és értelemkeresése, és a környező világra adott válaszai (Allport, 1950; Kézdy, Urbán & Martos, 2018). Allport vallásfelfogása kifejezetten tágan értelmező, mégis hangsúlyozza, hogy a vallásos érzület csak annak érett formájában tud igazán megmutatkozni. Az érett vallásosságot a melegebb telítettségű hit (faith) jellemzi, szemben az éretlen vallásosság hiedelmeivel (belief). Az érett vallásosság középpontjában a jóra mint célra irányuló szándék és elkötelezettség áll, valamint az annak megfelelő eszközöket használó aktivitás. Az éretlen vallásosság pedig a személy biztosságérzetével, testi és lelki jóllétével kapcsolódik össze. Allport mindezek nyomán megkülönböztet extrinzik és intrinzik motivációs bázissal bíró vallásosságot. Az eszközjellegű vallásos érzület extrinzik jellegű. Allport megfogalmazása szerint: „*az extrinzik motiváltságú személy használja a vallását, míg az intrinzik motiváltságú megéli azt*” (Allport & Ross, 1967; Kézdy, Urbán & Martos, 2018, Vergote, 2003).

Reintegráció

A sikeres reintegráció meghatározása igen nehéz feladat, hiszen minden egyes eset különbözik a másiktól, és a sikeresség függ a külső körülményektől és a belső pszichés erőforrásoktól is. A reintegráció fogalmilag elővételezi, hogy a börtönbüntetését letöltő, majd szabaduló nők a megelőző életszakaszukban sikeresen vették ki részüket a társadalmi szerepvállalásból. Ezzel szemben nagy hányaduk marginalizálódott csoportok tagjai voltak, akik korábban is számos gazdasági, kulturális hátránnyal küzdöttek, amelyet tovább nehezít majd a börtönviseltség stigmája (Tóth, Krizsán & Zentai, 2005; Csáki, Kovács, Mészáros & Sponga, 2006; Miklósi & Tihanyi, 2023). Megfigyelhető, hogy a nemzetközi szakirodalomban a visszailleszkedés (re-entry) fogalma is teret nyer a reintegráció fogalma mellett (Burke, 2008; Myers & Olson, 2013). A visszailleszkedés folyamata magában foglalja a lakhatást, jövedelemszerzést és a kapcsolati háló kiépítését. Maruna és munkatársai meghatározásában a reintegráció folyamat és egyben egyszeri esemény is, amely mindenképp feltételezi a szabaduló fogvatartott valamilyen szintű közösségi elfogadását (Maruna, Immarigeon &

LeBel, 2004). A visszailleszkedés a szabadulás után is még jó ideig eltarthat (Albert & Biró, 2015). A Magyarországon tapasztalható fogalmi zavarokra Szabó Judit (2012) tanulmánya hívja fel a figyelmet, aki egyben arra is utal, hogy a hazai büntetés-végrehajtási gyakorlatban a harmadlagos megelőzés pszichológiai eszközeinek alkalmazása nem bevett gyakorlat. A harmadlagos megelőzés éppen a bűnismétlés megelőzését tűzi ki céljául. Azonban a kriminálpolitika represszív jellege és a szűkös lehetőségek az esetleges támogató közegben is felülírják a reszocializációs célokat, másrészt a közvélemény is befolyásolja a reszocializációs törekvések elfogadtatását. Főként a reintegrációban segítő hatással bíró pszichológiai megközelítéseknek alacsony a támogatottsága, hiszen a börtönpszichológusok is leginkább a börtönártalmak csökkentésével kénytelenek foglalkozni.

Különösen a női fogvatartottak esetén találunk kevés adatot a célzottan számukra kidolgozott programokról és azok hatékonyságáról; ez igaz a nemzetközi gyakorlatra is. Itthon ennek háttérében az a szemlélet állhat, hogy nincs többszempontú differenciált büntetés-végrehajtás, illetve, hogy ezen fogvatartotti populáció lélekszáma nem számottevő.

Mivel a szakirodalomban a nőkre vonatkozó adatok elenyészőek, a hatékonyságvizsgálatok nem terjednek ki külön a női fogvatartotti csoportra, ezért az alábbiakban általánosan hivatkozom a büntetés-végrehajtásban alkalmazott programokra.

Az 1970-es évek óta a rehabilitációs programok hatékonyságára vonatkozó kutatások és programok módszertanilag sokat fejlődtek, kidolgozottabb elemzések láttak napvilágot (Borbíró, 2010). A kutatások arra keresik folyamatosan a választ, hogy a bűnismétlés szempontjából milyen módszerek, programok hatékonyak, illetve milyen körülmények között és mely bűnözői csoport esetén bizonyulnak eredményesnek (Szabó, 2012). Az 1990-es évek óta, összehasonlító elemzésekre alapozva, néhány program hatékonysági szempontból kiemelkedő ismertségre tett szert: ilyen a Risk-Need-Responsivity (RNR) angolszász modell (Borbíró, 2010; Szabó, 2012). Amint az elnevezésből is látható, a kockázati elv azt határozza meg, hogy kit kell kezelni, a szükségleti elv a mit kérdést emeli ki, a rezponzivitás elve pedig a kezelés módját hangsúlyozza. A program pragmatikus és szilárd elméleti alapokon nyugszik. A magatartásmódosításra a kognitív viselkedéses megközelítésen alapuló módszereket tartja a legalkalmasabbnak. Pszichológiai mérőeszközök segítségével végzi el a kockázat- és szükségletbecslést, majd ennek birtokában a modell alapelvei alapján szakember alakítja ki a terápiás tervet (White & Graham, 2010; Szabó, 2012). A program hatékonyságát az adja, hogy strukturált, összetett kérdések megválaszolására törekszik, a készségek fejlesztésére összpontosít, és kognitív viselkedéses

technikákat alkalmaz (MacKenzie, 2000). További jellemzője, hogy önkéntes-ségen alapul, és az elkövető kriminalitással összefüggő befolyásolható adottságaira irányul, illetve a terv megvalósítása a folyamat és a résztvevők tevékenységének integritására épít. Szabó Judit (2012) Hollin (1999) alapján ismerteti a nemzetközi szakirodalomban fellelhető kezelési hatékonysági kritériumokat:

Közepes és magas kockázatú bűnelkövetők esetén a strukturált és multimodális programok eredményesebbek, az attitűdökre és kognitív komponensekre is fókuszálni kell, magas szintű válaszkészséget kell elérni a fogvatartottaknál, a közösségi környezetben zajló programok hatékonyabbak, a programot vezető szakemberek magas fokú integritással rendelkeznek.

A bűnisméltés megelőzése tekintetében a kognitív viselkedéses módszerek bizonyulnak a leghatékonyabbnak. Kidolgozott elméleti alapokon a magatartás magyarázatához és a viselkedés módosításához a kogníciót, a kommunikációt és a modelltanulást hívják segítségül. Ezek a módszerek azon a feltevésen alapszanak, hogy a viselkedést a megismerő funkciók határozzák meg, vagyis a kognícióra hatva jelentős viselkedésváltozást idézhetünk elő (Perczel-Forintos & Mórotz, 2019). A kriminális viselkedés és a világról alkotott kép, értékrend, érvelési és problémamegoldó képesség színvonala szoros összefüggést mutatnak (Cann, Falshaw & Friendship, 2005). A módszerek a proszociális attitűd kialakításában, a társas készségek fejlesztésében, az interperszonális problémamegoldás, kognitív készségfejlesztés, dühmenedzsment terén és a visszaesés megelőzésében játszanak szerepet (Robinson & Crow, 2009). A módszerekből kialakított programok hosszú időtartamú, magas és közepes kockázati besorolású bűnelkövetőkre fókuszálva, együttműködési előírásokat tartalmazva sikeresek (Gideon & Sung, 2011; Szabó, 2012).

Ács-Bíró Adrienn (2022) a női fogvatartottak reintegrációjával kapcsolatban hiánypótlóan és átfogóan mutatja be hazai körülmények között a nők képzési igényeit, leírja kognitív profiljukat. A reintegráció tekintetében kiemelten fontos az igényekhez és szükségletekhez igazított célzott foglalkoztatás, amely figyelembe veszi például a kognitív profilt is (Di Blasio & Ács-Bíró, 2022).

A hit és az emberi tényezők

A hit Isten kinyilatkoztatásának az elfogadása, mely a hit tartalmával és szándékával kapcsolatos kérdéseket is felvet. A tudatos hit gondolkodik önmagáról és a jelennel való kapcsolatáról, az ember jövőbeli életéről, a történelemről, a világról, a társadalomról és a kultúráról. Ez a kritikai, módszertani és szisztematikus gondolkodás a hitről a következő problémákat értékeli: 1) A hit jelentése

és értéke (hermeneutikai kérdés). 2) Az emberi állapottal és a világgal való kapcsolata (etikai és ortopraxis kérdése). A hit teológiája pedig a hit alapjait vizsgálja, az emberi feltételeket és a racionális megközelítéseket elemzi a filozófia és más tudományos diszciplínák keretei között. Az emberi létről való gondolkodás során a személy megtapasztalja saját magának és tetteinek a végességét, amely egzisztenciális nyugtalanságot ébreszt benne, így kérdéseket tesz fel magának folyamatosan: Mit kell tennem? Mit remélhetek? Milyen sors vár rám?

Ezek a lényeges kérdések az eredetre, a célra, az egyén életében az idő múlására, az emberiségre és az egész világegyetemre vonatkoznak, vagyis a létezés értelmének problémája a folyamatos ontológiai struktúra, mely magában a létezésben van jelen, és ettől nem lehet eltekinteni. Az ember felhasználja a természetet, humanizálja azt, és mint ember önmagát is növeli, fejleszti. Az ember tehát mindeközben magát is megismeri, nemcsak a világot. A személy, a szubjektum a létének állandó énje, melyet a tettei formálnak, de mindig önmaga marad (Kránitz, 2019). A transzcendens valóság az egyén számára felkínálja a szabadság, a felelősség és közösség élményét. A hit biblikus valósága az ismeret és választás elválaszthatatlan egységében megy végbe, amellyel az ember ráhagyatkozik Istenre. Ebben a szövetségben az ember a szeretet követelményeit is vállalja. A keresztény hit a hiteles tanítás (ortodoxia) és a hiteles gyakorlat (ortopraxis) egysége által igazolható (Kránitz, 2019). Erkölcsteológiai szempontból vizsgálva, a keresztény hit az egyén számára azokat a kereteket kínálja, amelyek a sikeres társadalmi élet megélésére készítik fel.

Szociológusok a vallásban különböző társadalmi funkciókat azonosítottak, úgymint a társadalmi rend fenntartása és megerősítése, a tevékenységek szabályozása, a kulturális hagyományok őrzése és a társadalmi kapcsolatok hálózatának rendszerezése. A vallással kapcsolatos értelmezések tudományterülettől függően jelentős eltérést mutatnak, ugyanis a szociológusok, antropológusok, teológusok és pszichológusok számára más-mást jelent a fogalom.

A szakirodalmi áttekintés után megállapíthatjuk, hogy a hit és a bűnözés kapcsolatának összefüggése alig kutatott téma. A csekély számú kutatás eredménye azonban arra utal, hogy a vallásgyakorlás és a hit csökkenti a deviáns viselkedés valószínűségét, különösen a serdülőpopulációkban. Felnőttek körében végzett kutatások szerint a vallásnak pozitív hatása volt a fogvatartottak börtönéletében, amely azonban nem feltétlenül igényelt előzetes vallási háttérrel (Tihanyi, 2019). Stansfield és munkatársai (2017) úgy gondolják, hogy a vallásban fontos lehet a „jelenlegi jutalom” fogalma, amit az egyén a vallási vagy spirituális értelmezési módból kap az életében. Némi előzetes tapasztalat a vallásban vagy spiritualitásban megkönnyítheti azoknak az egyéneknek az életét, akik korábban vallásgyakorlók voltak, majd eltávolodtak tőle, és később a börtönbüntetés alatt

vagy azt követően újra felfedezték a vallást mint létértelmezési módot (Várkonyi, Rutkai & Szabó, 2021).

Vallásosság és életminőség

„A vallásra úgy is tekinthetünk, mint egy szociálpszichológiai rendszerre, amely a vallási szükségletek kielégítésének, a vallási élmények megszerzésének és ebben való fejlődés elősegítését [...] biztosító kultúra, mely az alapelveinek megfelelő életfelfogást és az ebből következő életformát, az emberek egymás közti kapcsolatát szervező erkölcsi, morális rendet is igyekszik kialakítani és fenntartani.” (Süle, 1997). Pszichológiai szempontból a vallási életnek van egy intraperszonális és egy külső, interperszonális vetülete. Az egyik lelki-szellemi munka, a másik pedig közösségi tevékenységben érhető tetten. A hitélet összetevői a következők: vallási élmény, vallásos lelkület, vallásos kultusz, vallásos életgyakorlat, vallásos világnézet, vallásos közösségi élet (Süle, 1997). Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a vallás lélektani lényege az ember valós világnézetének és értékrendszerének esszenciája (Süle, 1997), egyetemes emberi jelenség. Kultúrantropológiai és keresztény szempontból a homo religiosus alapadottság, vagyis az ember eleve nyitott, kereső és befogadó lény. A vallás sajátos kulturális tevékenység, sajátos nyelvhasználat és egyben viselkedés, amely a természetfelettre irányul (Di Blasio, 2022). Szimbólumrendszer is, amely a természetfeletti jelek által teszi megfoghatóvá. A zsidó–keresztény vallási vonatkozásban a Biblia kinyilatkoztatása egy nép történelmi idejében történik, és Isten közel lép az emberhez. A zsidó–keresztény vallás a hitre épül, hitet kíván és ennek megfelelő magatartást. A felnőtt hit szabad döntést és állásfoglalást feltételez, amely egyben belátásra is épülő magatartás (Benkő & Szentmártoni, 2002).

Az életminőség szempontjából a WHO életminőség-meghatározása hangsúlyozza, hogy a személyt kulturális és spirituális teljességében kell látnunk (Kopp & Pikó, 2006). A spirituális dimenzió, a vallási közösséghez tartozás is fontos egészségvédő faktor (Tózsér, 2019). A pszichológiai vagy lelki egészség szorosan összefügg a társadalmi-gazdasági tényezőkkel, az iskolai végzettséggel, az etnikai, vallási hovatartozással, a kulturális, nemi és hivatásbeli azonosságtudattal (Kopp & Pikó, 2006). A hit és a vallási közösséghez tartozás pozitív, személyes elkötelezettségen alapuló formái ugyancsak jelentős egészségvédő faktort jelentenek. Kiemelhetők azok a vallási-kulturális erőforrások is, amelyek alapvetőek az egyén és a közösség megbirkózási készségeinek erősítésében. Kopp Mária és munkatársai a *Hungarostudy* longitudinális felmérés során a vallásos

beállítódás és a spiritualitás szintjét vizsgálták a magyar társadalomban 1988 és 2002 között (Rózsa ez al., 2003). A kutatás eredményei szerint a vallásgyakorlás a népesség egészségi állapotát és lelki egészségét mérő minden vizsgált változója tekintetében egészségvédő faktornak mutatkozott. Az általános egészségi mutatók közül a vallásos populáció köreiben sokkal kisebb mértékű a munkaképesség csökkenése, de a betegség miatt kiesett munkanapok száma is alacsonyabb volt. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a vallásgyakorlás és a vallás fontossága, valamint az önkárosító magatartásformák (töményalkohol-fogyasztás, dohányzás stb.) előfordulási gyakorisága között fordított a viszony. A globális fogyasztói kultúrával szemben az Istenbe vetett hit, a vallás, a közösségiség és az egyéni léten túlmutató pozitív célok lehetőségeit kínálja (Kopp & Martos, 2011), illetve a rendszeres vallásgyakorlók egészséglélektani szempontból védettség is élveznek (Székely & Lázár, 2013).

A vallásosság és a bűnözés kapcsolata

A vallásosság a proszociális hálózatokhoz való kapcsolódást segíti, a részvétel a csoportok életében strukturált tevékenységeket kínál, keretet nyújt a hétköznapokban, amely a bűnözéstől visszatartó erőként is funkcionál, az esetleges visszaeséstől óvja meg az egyént. A vallás intézményes támogatóhálózatként is értelmezhető, amely az egyén szabadulása után a kapcsolatok újraképzésében, a munkalehetőség felfedezésében és a társadalmi reintegrációban segít. A vallásgyakorlás átforgalmazhatja az egyén céljait és aspirációit, amely a rehabilitáció szempontjából fontos tényező (Adamczyk, Freilich & Kim, 2017; Jang, 2007; Jang & Franzen, 2013; Jang, Johnson, Hays, Hallett & Duw, 2017; Johnson, 2011; O'Connor, 2006; Stansfield, Mowen, O'Connor & Boman, 2017). A nemzetközi szakirodalomban hangsúlyos szerepet kap a család, amely a visszaesés szempontjából nagyon meghatározó.

A nemzetközi tapasztalatok és kutatási eredmények alapján sajnálatos módon nincsenek kiforrott technikák, amelyek a vallási meggyőződés és a szabadulás utáni társadalmi magatartás összefüggéseit mutatnák ki. A kutatások számos módszertani problémával terheltek, az eredmények nem általánosíthatók. Mindezek a nehézségek a folyamat és a jelenségek megértését akadályozzák. Nem tudjuk, hogy a vallás a szabadulás utáni időszakban milyen szerepet tölthet be (Mowen, Stansfield & Boman, 2018). A megfigyelések alapján a börtönbeli vallásos élet, a hit megnyilvánulásai addig maradnak meghatározóak, amíg az egyén a szabadulás utáni nehéz, stresszel teli időszakban rászorul a vallás támogató aspektusaira. Azt azonban nem ismerjük, hogy az egyén a hitén keresztül

mennyire találja az életének értelmét, mennyire képes fegyelmezett életvitelre, életcélok kitűzésére és megvalósításukban kellő kitartásra.

Mowen és munkatársai (2018) a korábbi kutatások eredményeit foglalták össze, megállapítva, hogy a büntetés előtti, a börtönbeli és a szabadulás utáni vallásgyakorlás összefüggéseit együttesen és hatásában senki sem vizsgálta. Így azt sem ismerjük, hogy a korai vallási meggyőződés miként alakul át a börtönben, ahol a hit mentálhigiénés megtartó erővel is bír, vagy miként hat a szabadulás utáni sikeres pszichológiai rehabilitációra, majd a társadalmi visszatérésre. Többen úgy vélik, hogy a fogvatartottak a humanizáló, szellemi síkkal foglalkozó, vallásos jellegű szolgáltatásokat azért veszik igénybe, mert értelmet akarnak találni létükben a kritikus helyzetek közepette (O'Connor & Duncan, 2011). Az extrinzik motiváció is gyakran jellemző, ami nem kapcsolódik össze kognitív és később társadalmi átalakulással. A legtöbb kutató a vallási nevelést, gyakorlatot főleg a börtön dehumanizációs hatásainak ellensúlyozására tartja hatékonynak (Maruna et al., 2004; O'Connor & Duncan, 2011).

A börtönlelkészek és önkéntes segítők többsége úgy véli, hogy a hit és a vallás jelentős mértékű hozzájárulás a fogvatartottak lelki rehabilitációjához, de a támogatásnak jó ideig meg kell maradni a szabadulás után is. Az ezzel kapcsolatos vizsgálatok azonban a közösségi programokra és a katekézisre összpontosítottak. Meggyőződésük szerint a hit kialakítása támogatja a tartós reintegrációt, és az extrinzik motiváció csupán időleges eredményekhez vezet. Elenyésző azon kutatások száma, amelyek a megtéréssel, a meggyőződéses hit kialakulásával, a börtönlelkészek módszertani kultúrájával, vagy a szabadulás utáni közösségi élet hatásrendszerével foglalkoznak (Jang et al., 2017; Johnson, 2004; O'Connor, Duncan & Quillard, 2006; Young, Gartner, O'Connor, Larson & Wright, 1995). A hazai és nemzetközi kutatások kimutatták, hogy a visszaesés kockázata azoknál a személyeknél magasabb, akik a szabadulás után hátrányos helyzetű országrészekben vagy lakókörnyezetben élnek. Azok a társadalmi struktúrák, amelyekbe visszatérnek, meghatározóak a munkalehetőségek, a függőségek kezelésének lehetőségei vagy más támogatások elérése szempontjából (Kubrin & Stewart, 2006; Tillyer & Vose, 2011; Ács-Bíró, 2022). Az alacsonyabb jövedelmű társadalmi csoportok esetén a támogató szolgáltatások iránti kereslet magasabb volt (Hipp, Petersilia & Turner, 2010).

Az emberi létezés kritikus átmenetei között tartjuk számon a börtönből való szabadulás időszakát, amely a börtönbeli vallásosság átalakulását eredményezheti. A feszültségelméletek (Agnew, 2001) szerint a lakhatás földrajzi-gazdasági-társadalmi adottságai befolyásolják a vallásosság változását, a visszaesés valószínűségét. Az erőforrások hiánya, a kollektív támogatás hatékonysága, a szolgáltatások elérhetősége is hatással van az egyén döntéseire, akár vallásos meggyőződésére

(Sampson, Raudenbush & Earls, 1997). Egyrészt a vallásba vetett bizalom csökkenhet, ezzel akár rossz problémamegoldási módokat választva, másrészt éppen a lehetőségek korlátozott elérhetősége miatt a vallás, a hit még nagyobb szerepet kaphat az egyén életében (Duwe & Clark, 2013; O'Connor & Duncan, 2011). A börtönpasztoráció a maga módszereivel a remény felébresztését és az egyén önértékelését javítja, ezzel növelve annak az esélyét, hogy a szabadulás után a pszichésen megátomogott személy majd a stresszel szemben nem a korábbi megbirkózási módokat választja, hanem ellen tud állni a drogok és az alkohol csábításának.

A fentiek alapján a vallásra mint megküzdésre (coping) is tekinthetünk, de mégsem csupán egy megküzdési mód, hanem olyan keretrendszer, amely a mindennapi életben segít eligazodni (Geertz, 1994; Szenes, 2008). A vallási coping nyújthat vigaszt, személyes fejlődésre ösztönözhet, elősegítheti a másokkal való együttműködést, meghittséget alakíthat ki a transzcendens szférával vagy értelmet adhat az életnek (Pargament & Brant, 1998; Szenes, 2008). A vallási coping formáit tekintve lehet passzív, aktív, személyes, személyközi, probléma- és érzelemközpontú. A vallásnak copingban való használatról az idősek, a szegények, az alacsony iskolai végzettségűek, az özvegyek és a nők körében találunk gyakrabban adatokat (Pargament, 1997). A közös ezekben a csoportokban, hogy kevesebb hozzáféréssel rendelkeznek a világi erőforrások tekintetében (Szenes, 2008). Pargament (1997) a vallásos coping jelentőségét abban látja, hogy a vallás a belső feszültség csökkentésére a kritikus eseményeket átértékeli. A vallásos coping során előtérbe kerülő magatartásformák (elkerülés, megnyugvás, engedelmesség, megbékélés) a felelősség és a kontroll helye szerint három jellemző megküzdési modellbe sorolhatók. Az önirányító ember a coping során inkább magára, mint Istenre támaszkodik, a halogató típus passzívan Istenre hárítja a felelősséget. Az együttműködő coping-stratégia viszont olyan aktív kapcsolatot feltételez Isten és ember között, amelyben mindkét fél megteszi a tőle telhetőt.

A vallásgyakorlat és az egészség között azonban lehet negatív kapcsolat is. Például, ha a vallási felekezeti hitelvei nem egyeztethetők össze a társadalmi-egészségügyi elvekkel (például nem fogadnak el vérátömlesztést) (Pikó, 2002).

A lelkiileg sérülékenyebb emberek életvitelükben nagyobb valószínűséggel érzik a vallás fontosságát. Kutatási eredmények igazolják, hogy a vallásosság a lelki betegségekkel, depresszióval szemben védőfaktorként működik, főleg a társas támogatás, a kapcsolati tőke kiépítésével. A vallásgyakorlók között alacsonyabb az anómia, értékvesztés mértéke (Kopp, Székely & Skrabski, 2001).

Úgy tűnik, hogy a vallás az emberi, sokszor reménytelen problémákra kínál választ, megmutatva, hogy végesek és korlátozottak vagyunk a világban, sebezhetőségünk nyilvánvaló. A megoldás jöhet spirituális formában, amikor a támogatás más forrásai hiányoznak, magyarázatok formájában, az egyházon

keresztül, az irányítás érzésének formájában, amikor úgy tűnik, az élet kikerül az irányításunk alól, vagy a jelentés új tárgyainak formájában, amikor a régiak már nem megfelelőek. A vallás kiegészíti a coping nem vallásos formáit azáltal, hogy a személyes erőnket fokozza (Szenes, 2008). A lelki támogatottság ugyanakkor a testi egészségben és jóllétben is tetten érhető.

A vizsgálat leírása

A vizsgálat célja a hit, a vallás és a reintegráció összefüggéseinek tanulmányozása a női fogvatartottak körében. Leíró statisztikai, főleg kvalitatív módszerek segítségével vizsgálom a vallás protektív szerepét a nők szabadulásra való felkészülésében és a visszaesés tekintetében. Az önként vállalkozók nagyobb részt fegyház fokozatú büntetésüket töltik. A kutatás ideje és helyszíne: 2024. január, a Kalocsa Fegyház és Börtön. Véletlenszerűen kiválasztott mintával dolgoztam, akik önkéntes alapon vállalták a válaszadást, s kizárólag nők voltak (N: 46 fő). Az átlagéletkor 42 év, a legfiatalabb személy 23, a legidősebb 77 éves volt.

Nem törekedtem arra, hogy csak a börtönpsztorációban részt vevő személyeket válasszuk ki, hiszen vannak olyanok is, akik megélik hitüket, de különböző okok miatt nem akarnak közösséghez tartozni. A megkérdezettek között történelmi egyházakhoz és modern szektákhoz tartozó személyek is voltak. A mérések közül a Rövidített Aspirációs Indexet alkalmaztam. A fókuszcsoporthoz hat fő vett részt, mindannyian felekezeti hitoktatásban részesültek, 29–58 évesek, büntetés-végrehajtási fokozatok tekintetében két fő börtön és négy fő fegyház fokozatú büntetéssel, illetve közülük négy fő jelenleg drogprevenciós részlegen tartózkodik.

Kutatói kérdéseim, hogy a fogvatartott nők milyen jellegű támaszt találnak a vallásgyakorlásban? Van-e hasznosulása a börtönbeli katekézisnek az életcélok minőségére? A vallás és a hit milyen természetű segítséget jelent az reintegrációban?

A mérőeszköz jellemzése

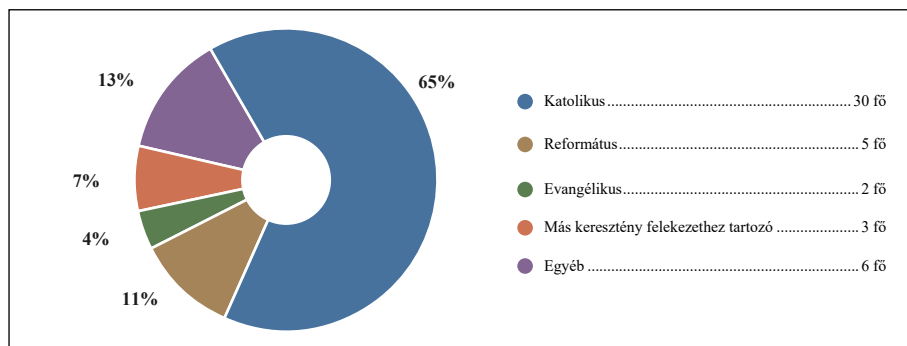
A Rövidített Aspirációs Index az életcélokat válogatja szét belső és külső motivációs szükségletek szerint. Az extrinzik motiváció (E) a külső jutalmakra helyezi a hangsúlyt, úgymint a hírnév, anyagi javak, jó megjelenés stb. Akik inkább a külső jutalmakat helyezik előtérbe, számukra a tartalmas emberi kapcsolatok, a közösségi együttműködés, a személyes növekedés megvalósítása problematikus lehet. Az intrinzik motiváció (I) a teljesebb és tartalmasabb élet megélését teszi lehetővé.

A kérdőív megfogalmazása könnyen értelmezhető állításokból áll, a kitöltés időtartama pedig nem megerhelő (14 állítás). 1–7 fokozatú Likert-skálán mutatja a válaszadó vallásosságának mértékét is. Az intrinzik és extrinzik alszálak átlagának különbsége az úgynevezett aspirációs mutató (AM), amely az adott személy esetében arról tájékoztat, hogy a célok két nagy csoportja milyen mértékben van jelen a célok rendszerében (Martos, Szabó & Rózsa, 2006). A felmérés eredményétől azt várjuk, hogy lássuk a női fogvatartottak motivációs szükségleteit, és azonosíthatjuk a személyes növekedés iránti motivációjukat. A vallásgyakorlás és a megtérés (hit) mindenképp támogat, ha csak a műveltség fejlesztése és közösségi hatására gondolunk, hiszen az egyén kognitív viselkedéses kompetenciáit célozza meg. Utalva Allport vallással kapcsolatos felfogására, akár extrinzik, akár intrinzik vallásosságról beszélünk, valamilyen formában mindenképpen pszichopedagógiai pozitív hatása van az egyén személyes működésére, lelki egyensúlyára. Az Aspirációs Indexszel folytatott kiterjedt kutatások azt jelzik, hogy az extrinzik célok viszonylagos előnyben részesítése negatívan kapcsolódik a mentális egészség számos indikátorához (például depresszió, szorongás), míg az intrinzik célok viszonylagos előnye pozitívan korrelál a jóllét (boldogság, elégedettség) és a mentális egészség mértékével (Kasser & Ryan, 2001). Schmuck (2001) német mintán azt találta, hogy az extrinzik és intrinzik célok kapcsolata a jóllét mutatóival az idősebb korosztályoknál volt kifejezettebb, míg fiataloknál gyenge.

Eredmények

1. számú ábra

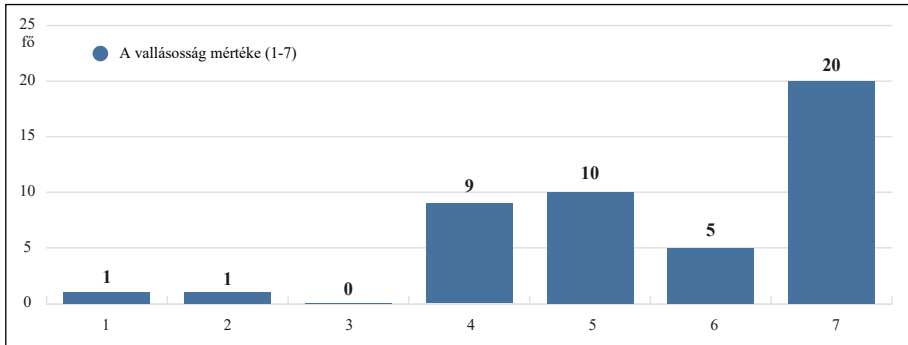
Vallási megoszlás (fő/%)

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

2. számú ábra

A vallásosság mértéke

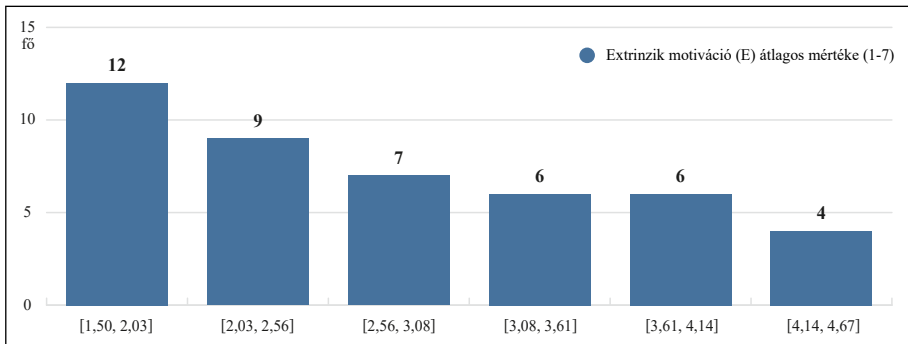

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

Az 1. számú ábra mutatja a válaszadók vallási megoszlását, és látjuk, hogy a katolikusok száma viszonylag magas. A reformátusok aránya 11%, és más keresztény gyülekezethez tartozók aránya is ehhez hasonló. Ismert, hogy a Kalocsai Fegyház és Börtönben a börtönpsztoráció működése folyamatos és viszonylag differenciált jellegű tevékenységekkel van jelen az intézményben. Figyelemreméltó azonban az egyéb vallási csoportok, szekták térhódítása is. A 2. számú ábrán látjuk, hogy a megkérdezettek közül csak kettő fő választotta az egyáltalán nem, vagy csak alig mértékét a vallásosságnak, így azt feltételezhetjük, hogy az önkéntesség mögött a vallás iránti pozitív attitűd tapasztalható.

3. számú ábra

Extrinzik motiváció

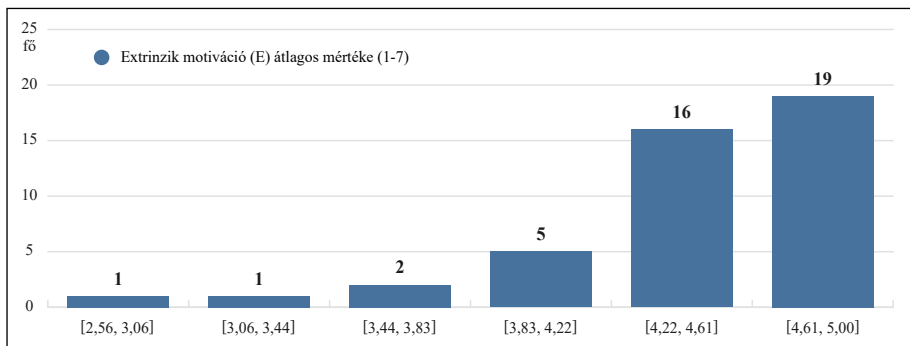

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

A 3. számú ábrán a válaszadók extrinzik motivációjának trendjéből arra következtethetünk, hogy a megkérdezettek majdnem fele kevésbé választja az extrinzik motivációs jellemzőket, őket tekinthetjük azon ingadozóknak, akiknek még nincs meggyőződése a konstruktív életcélok tekintetében. A másik hányadot képviselőknél pedig úgy tűnik azok a foglalkozások lennének tartalmilag hasznosak, amelyek az értelmes életcéloknak megfelelő döntésekre készítik fel, illetve a pszichés és érzelmi hanyatlást enyhítik.

4. számú ábra

Intrinzik motiváció

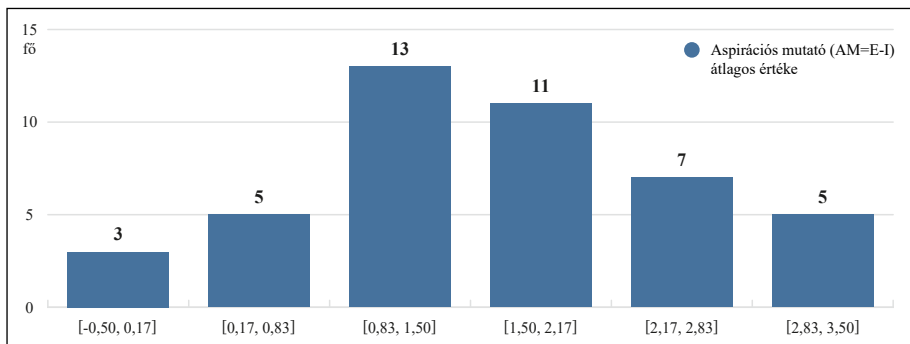

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

A 4. számú ábrán látjuk, hogy a megkérdezettek közül 35 fő esetében a belső motivációs célok fontosak és jellemzőek, vagyis ők a személyes és kapcsolati fejlődésre, a társadalmi célok megvalósítására nyitottak bizonyulnak.

5. számú ábra

Aspirációs mutató

Forrás. Az ábrát a szerző készítette.

Az extrinzik és az intrinzik motiváció a vizsgált mintánkban függetlenek ($r = 0,038$), a szakirodalmi adatok is ezt mutatják (Martos, Szabó, Rózsa, 2006).

1. számú táblázat

Összefüggések az életkor, vallásosság és motiváció között

	Életkor	Vallásosság
Extrinzik motiváció	0,188	0,211
Intrinzik motiváció	0,331	0,302
Aspirációs mutató	-0,002	-0,037

Forrás. A táblázatot a szerző készítette.

Pozitív, közepes szorosságú kapcsolat van az életkor és az intrinzik motiváció között ($r = 0,331$), valamint a vallásosság és az intrinzik motiváció között ($r = 0,302$). Szintén pozitív, de csak gyenge szorosságú kapcsolat van az életkor és az extrinzik motiváció között ($r = 0,188$), valamint a vallásosság és az extrinzik motiváció között ($r = 0,211$). Mintánkban az aspirációs mutató független mind az életkortól, mind pedig a vallásosságtól (1. számú táblázat).

Úgy tűnik, hogy a mintánkban megfigyelhető trend alapján a nők nem különösen motiváltak az életcélok és a mentális egészséghez kapcsolódó célok tekintetében, hiszen a 46 megkérdezett személyből csak 12 fő aspirációs mutatója haladja meg az átlagot. Így a hatékony életvitel kialakítására és proszociális kapcsolatépítésre kevesen alkalmasak, miközben a reintegráció sikerének ezek a tényezők alapvető építőelemei lennének.

A kutatás korlátai

A jelentkező fogvatartottak kognitív profilját általában ismerve, az olvasás és szövegértés területén komoly nehézségeik vannak, így csak feltételezhetjük, hogy a skála kitöltése nem okozott nehézséget. Az őszinte válaszadás terén is bizakodhatunk, hiszen semmilyen következménnyel nem járt a mérésben való önkéntes részvétel. Mivel a kapott eredményeink több ponton összhangban vannak más populáció körében végzett kutatásokkal, remélhetjük, hogy a kitöltések saját meggyőződésen alapulnak. Másik komoly korlát, hogy a megkérdezettek többsége elég hosszú időt tölt a fegyházban ahhoz, hogy elveszítse az élettel kapcsolatos aspirációit, illetve a prizonizáció súlyosan befolyásolja mentális egészségét.

Az interjúk tartalmi áttekintése

1. téma kérdései

Ki vezette be a jelenlévőket a hit, a vallás világába? Ki indította el Önöket a hit útján, hol látták a példát?

2. téma kérdései

Hogyan gondolnak a saját szabadulásukra? A vallás és a hit milyen összefüggésben lehet a sikeres reintegrációval?

1. válaszadó (29 éves, egyetemi tanulmányokat hagyott félbe, hajadon, nincs gyermeke, fegyház fokozatú büntetés).

„Engem a volt párom. Az egész családja jár gyülekezetbe, ő is a mai napig. Én katolikus vagyok, nekem ő volt a példa. A családom kiskoromban kereszteltett meg, édesanyámék. Édesanyámék hisznek, de nem voltak soha templombajárók, nem gyakorolják a vallásukat. Én jártam hittanra az iskolában. A vallás mindig része volt az életemnek, de nem foglalkoztam vele. Bekerülésem után lett intenzív a vallásgyakorlásom, most voltunk egy Cursillón, az háromnapos intenzív alkalom volt, egyébként folyamatosan részt veszek börtönpasztorációs foglalkozásokon, szentmisén.

A lopást édesanyámtól tanultam, nekem tetszett ez az élet, a gyors pénz. Ez a példa volt előttem, mindenem megvolt, nem panaszkodhatok. A párom már nincs meg, jobb is így. Drogos is voltam, a kísértés még mindig ott van.

Az atya sokat tud segíteni, a hit megerősít és kapaszkodót kínál nekem. Az a baj, hogy mindig meg akarunk felelni valakinek, nem merünk igazán önmagunk lenni, aztán ebből jönnek majd a bajok.”

2. válaszadó (49 éves, egy felnőtt gyermeke van, a magánéletéről kevés szó esett, fegyház fokozatú büntetés).

„Katolikus vagyok, kicsi koromban kereszteltek meg. Mindig jelen volt az életemben a vallás, de nem mindig a normális úton jártam, ezért azt gondoltam, hogy jobb a vallást félretenni. Korábban heroinista voltam, majd áttértem a kokainra és a szintetikus drogokra, Németországban éltem már egy ideje. Ha abahagytam azt, amit éppen csináltam, rossz dolgokat, akkor visszatértem a hit kérdéseihhez. Azt gondoltam, ha megyek lopni, akkor nem lenne helyes a templomba és misére is járni. Úgy éreztem, hogy rossz útra tévedtem, így inkább eltávolodtam a vallástól. Németországban magamtól fordultam a hitemhez, lehet, hogy Isten akarta így. Itt pedig én is részt vettem a Cursillón. Nagyon tanulságos volt, nagyon-nagyon jót tett és megmutatta, hogy ebbe az irányba

kell menni. A gyónással is bajban voltam, az atyának is meggyóntam, hogy én nem éreztem sokszor az igazi megbánást a cselekedeteim miatt, magamnak magyaráztam meg, hogy én nem személyt, hanem az államot loptam meg, ez nem akkora bűn. Ami nem a bűncselekményemmel kapcsolatos, azt meg szoktam bánni, majd lehet, hogy rendszeresen járok gyónni is. Édesanyám mindig dolgozott, 2-3 munkahelyen egyszerre, a tesóm sportoló, igazán én vagyok az, aki rossz útra tévedt. Anyukámmal néha elmentünk misére, mikor kicsi voltam, de anyukám nem annyira hisz.

Németországban dolgoztam pincérként, onnan kerültem a börtönbe. Itt, Magyarországon nagyon nehéz a szabadulás utáni újrakezdés, mert priuszos vagyok. Olyan helyen kellene dolgoznunk, ahol a fizetés semmire sem lenne elég, pedig a családom mellett áll. Még öt év letöltendőm van, de nem fogok itt maradni, kiköltözöm újra Németországba.

A keresztény hitünkre pedig vigyázni kell, mert vannak olyan helyek Európában, ahol jelen van már a keresztényüldözés. Toleráns vagyok a vallásokkal szemben, de biztosan vannak helyek, ahol retorzió várna rám a vallásom miatt.

A szeretetet hiányoljuk leginkább a világból, ez számos baj forrása.”

3. válaszadó (37 éves, egyetemi tanulmányokat hagyott félbe, egy gyermek édesanyja, 7 év fegyház fokozatú büntetés).

„A roma családok 80%-a valamilyen módon hívő. A mi családunk generációk óta hívő, a roma kultúrában ez elég erősen benne van. Kisgyermekkoromban még jártunk Szentkútra (Petőfiszállás), zarándokúton, gyertyagyújtás meg ilyesmi. Kiskoromban kereszteltek, de felnőtt koromban nekem sikerült egy rossz társaságba keverednem, hogy egyetemről a börtönbe kerültem, a balhébá rántva a szüleimet is. A jogi egyetemen voltam akkor harmadéves. Amikor egyedül voltam a zárkában, akkor éreztem meg, hogy engem így mentett meg Isten, mert nagyon drogfüggő voltam, nem éltem volna sokáig. Sokunkkal megtörtént itt a börtönben, hogy meghallottuk az elhívást, velünk sokkal rosszabb dolgok történtek volna kint. Meg tudom köszönni, nem baj, hogy börtönbe kerültem, de nem meghaltam. Én még kint újra keresztelkedtem egy karizmatikus gyülekezetben, ami hasonló a Hit Gyülekezetéhez. Itt bent is van Hit Gyülekezet, én oda járok minden szombaton. A prevención is van dicsőítő lemez, amit tudunk hallgatni, ha szükségünk van rá, a ház ezt támogatja. A börtönadta lehetőségek megerősítenek minket. Nekem új életet adott. Nálunk pásztor van, és szabadulásom után is aktív gyülekezeti tag leszek. Gondolkodom azon, hogy ha szabadulok, akkor teológiát tanulok, esetleg a Szent Pál Akadémián, Budapesten. Akár vissza is járok ide a börtönbe, bizonytságot tenni. A »Hit Gyüilis« megtérésem anyukám hatására alakult ki.

Nekem a hit az reménység is. Sokszor érezzük, hogy amink van, az az Úrtól van. Jön az ördög is azonban, hogy vádoljon vagy eltántorítson. A gyermekemre gondolok szomorúan, az anyagiak meg vannak, de nincs meg az anyai szeretet a számára. Ez bánt engem nagyon. A börtönélet megtanított arra, hogy hogyan lehet minőségi időt eltölteni a családommal. Nem a pénz a legfontosabb az életben, a szeretet, a másik ember támogatása sokkal inkább. A zárkában idén nagyon jól sikerült a karácsonyi ajándékozás, szinte a semmiből készítettünk ajándékot a többieknek. otthon nem is becsültük ezeket a semmiségeket.

A hit segít a bűnök elkerülésében, jó kereteket ad az élethez. Isten mindenkiért elküldte a fiát, ezt kell magunkévá tenni.”

4. válaszadó (58 éves, tanult, családos nő, fegyház fokozaton, 9 év fegyház fokozatú büntetéssel).

„Én a családtól, a nagymamámtól tanultam meg imádkozni, katolikus vagyok. Kettősség volt a mi családukban. A dédmama, nagymama nagyon vallásosak voltak, a szüleim viszont párttagok voltak. Az egyik szobában feszület volt, a másikban pedig vörös csillag. Ebben nőttem föl. Meg vagyok keresztelve, de pont az én korosztályom már nem járt hittanra, inkább úttörők voltunk. Fejér megyei vagyok. A nagyszüleimmel azért mindig mentünk templomba, a szüleim is mentek ritkán templomba, például Szentestén. Felnőttkoromban igazából templomba nem jártam, nem szerettem templomba járni. Mindig éreztem a vallás körüli feszültségeket, azt nem szerettem. Én sokat utaztam az országban, így Szentkútra (Mátraverebély) is jártam, persze nem búcsúra, csak úgy magamban. Egy-egy órát töltöttem ott, a Mária-szobornál vagy a Remete barlangig felmentem. Onnan, arról a helyről mindig békével jöttem el. vannak ilyen helyek, ahol fel tudunk töltekezni, a hit megélése lehetséges. Idegen helyen mentem templomba. A gyermekeim is meg vannak keresztelve, az unokám felekezeti iskolába jár.

Magyarországon nagyon nehéz a reintegráció, mert a társadalmi felfogás is elmaradt ebben a tekintetben. A saját környezetemben is tapasztaltam, hogy milyen véleménnyel vannak az emberek az elítéltekről. Nekem nagyon nehéz a helyzetem, mert mikor szabadulok, már nyugdíjas életkorú leszek. Ha történetileg nézzük, a rendszerváltás után nagyon sok minden ment keresztül ez az egész ország. Sokan kerültek válságos helyzetbe, felszámoltak mindent az országban. Mindig tanultunk valamit, próbáltunk beleilleszkedni az állandó változásba, sodródtunk is. Nincs már stabil és kiszámítható munkahely, a munka világa is állandóan változik. Visszafelé csúszik az egész ország a Balkán felé. Az emberi felfogás miatt nehéz az újrakezdés. Ha megtalálom az igazi hitet, amit keresek, akkor bennem meg lesz az a megnyugvás, hogy ki tudom zárni a rosszindulatú megjegyzéseket. Ha kimegyünk innen, szembesíteni fognak bennünket

azzal, hogy börtöntöltelékek vagyunk. Az nem is érdekes, hogy miért jutottunk ide, de szembesülni kell a közvéleménnyel. A hit biztosan segít valamennyit, mert a felfogásunk változik az elmélyedéssel együtt. Szerettem hallgatni az atyát, ki akartam magam zárni a börtönatmoszférából. Mostanra már nem ezért járok a kápolnába, hanem kapaszkodót keresek, amit magammal is tudok majd vinni. Wass Albert könyve, az Adjátok vissza a hegyeimet regénye nyomán, amit itt bent átgondol az ember, ha kimegyek, mindent el kell felejteni, mert Isten mindent megbocsát, ki kell állni magunkért, felvállalni önmagunkat.”

5. válaszadó (54 éves nő, négy felnőtt és egy kisgyermek anyja, 4 év fegyház fokozatú büntetés).

„Baranya megyei vagyok, vallásos környezetben éltem, kéthónaposan kereszteltek meg, katolikus vagyok. Édesanyám volt nagyon vallásos. Rendszeres templombajáró voltam kint is. Itt bent is azonnal csatlakoztam a hitoktatáshoz, de minden benti felekezet imaalkalmait látogatom, az nem árthat. Mielőtt bekerültem, folyamatosan dolgoztam.

A reintegrációval kapcsolatban nincsenek terveim, munkahely lesz a legfontosabb. Kértem a börtön személyzetét, hogy segítsenek ebben.

A hit önbizalmat és erőt ad az embernek. A hit sok szép dolgot ad, például a szeretet, barátok, az ember ne essen össze a bajban, az újrakezdésben legyen kapaszkodója.”

6. válaszadó (11 év fegyház fokozatú büntetés, már 5 évet letöltött).

„Borsodi roma származású vagyok, Miskolcon éltem. A családom sajátosan vallásos, de nem megtért. Nálunk a hagyomány szerint születés után röviddel keresztelik a gyermeket. Katolikusok vagyunk. Én az iskolában tanultam hittant, de felsőtagozaton már nem tanultunk. Engem korán férjhez adtak, 15 éves voltam. A házasságom egy rémálom volt, de azt sem tudtam mi az élet. A nagymamám halála után válhattunk csak el. Kötelezőség volt ez a mi kultúránkban. Kettő gyermekem van, hat évig éltünk együtt a férjemmel, akivel a család adott össze, nem pap. Én vagyok az egyedüli fekete bárány a családban, a fiútestvéreim nem voltak börtönben. Kábítószeres voltam, de a prevenció ellenére sem tudok lemondani egyelőre a drogról. A gyerekeim katolikus iskolába járnak, Ausztriában, akiket anyukám nevel.

A hitre lesz majd szükségem leginkább a kinti életben. Arra törekszem, hogy megbocsássak saját magamnak, de ez még nem sikerült. Viszont mindennap bocsánatot kérek gondolatban a gyerekeimtől, a családomtól, hogy ide kerültem, nekik ezt okoztam. Várom, hogy a hitem kialakuljon, keresem a lehetőségét. 6 év alatt 3 börtönben voltam, voltam a Hit Gyülekezetben is. Itt tanultam meg

a börtönben, hogy a karácsony mit is jelent. Kint csak futottam mindig valahova, pörgés volt, rohanás. Rájövünk arra, hogy a papír ingyen van, amit kiszínezünk a másoknak, leülünk az asztalhoz együtt, annyiból élünk, amit kapunk a családkunktól. Magamról beszélek. Elgondolkozom azon, hogy miért nincs szükségem arra sok tárgyra, amit otthon használtam. Van süteményünk sütés nélkül, ötletesség van, odaadás. Lelassult élet, megtanulom értékelni a keveset is, mert elég az élethez az is. »Boldogok a lelki szegények, mert övék a mennyek országa«. Ez azt jelenti, hogy visszagondoltam arra, mikor bebuktam. Nem voltam boldog, nem tudtam, hogy mi a nyugalom a családom körében. A karácsony a gyermekeimmel mindig rohanás volt, az én akaratom érvényesült. Pedig ez lehetett volna másképp is. Én ebből a mondatból kiindulva építettem fel újra magam a bebukás után. Az anyai szeretetemet nem tudtam adni a gyermekeimnek, ezt bánom nagyon. Várom a hitem megerősödését, amihez fordulhatok majd szabadulás után. Az életben minden perc számít és fontos, főleg a családom körében.»

Összefoglalás

A pilot kutatás eredményei nem általánosíthatók, csak a mintánkra érvényesek, de iránytűként szolgálhatnak a továbbgondoláshoz. Látjuk, hogy nemzetközi szinten sem találunk olyan kutatási eredményeket, amelyek igazán segítségünkre volnának, de az bizonyos, hogy a fogvatartottak affektív és kognitív rendszerének tudatos és tervezett fejlesztése mindenképpen kívánatos. Ebbe a keretbe a katekézis és a vallásgyakorlat beleillik. Ugyanis a műveltség és olvasottság mellett a katekézis és a személyes kapcsolatok, az imádságok és könyörgések révén a személy belső integritása fejlődik, érzelmi repertoárja bővül, a reflexiók révén valamennyire közelebb kerülhet önmagához. Ugyanakkor a transzcendensre irányultság a saját étellel kapcsolatos aspirációk minőségét is emelheti, erkölcsi normákat kölcsönözve az egyénnek. A közösségi szeretet megtapasztalása, a saját egyéni értékesség megélése, a csoporthoz tartozás pozitív élménye a lelki nehézségekre és a stigmákra is gyógyír. A hit erőt ad a megtérőnek, a rendszeres vallásgyakorlat pedig mélyíti a személyes istenkapcsolatot, a keresztény tanítások erkölcsi normákat közvetítenek az útkereső számára. Tapasztalataim alapján a börtönpasztoráció egyik lényeges mozzanatának tartom az útkeresők megszólítását és megerősítését abban, hogy érdemes önmagukra figyelni, megismerni és elfogadni magukat, amely a változás első lépése. Ezután jöhet a szimbolikus építkezés, amely a prizonizáció ellen is hat, majd a társadalomba vezető utat jelöli ki. A Biblia tanításai között ezekkel az építőkövekkel találkozhatunk.

Evangélium Szent Márk könyvéből:

„Mi könnyebb: Azt mondani a bénának: *Bűneid bocsánatot nyertek, vagy azt mondani: Kelj föl, fogd az ágyadat és járj? [...] Ezzel odafordult a bénához: »Mondom neked: Kelj föl, fogd az ágyadat, és menj haza!« Az felkelt, fölvette az ágyát, és mindannyiuk szeme láttára eltávozott. Mindenki elcsodálkozott.» (Mk 2,1–12)*

Felhasznált irodalom

- Ács-Bíró A. (2022). Biztonságban a falakon belül és kívül – a reintegráció társadalmi jelentőségének vizsgálata női fogvatartottak esetében. *Scientia et Securitas*, 3(1), 31–37. <https://doi.org/10.1556/112.2022.00088>
- Adamczyk, A., Freilich, J. & Kim, C. (2017). Religion and crime: a systematic review and assessment of next steps. *Sociology of Religion*, 78(2), 192–232. <https://doi.org/10.1093/socrel/srx012>
- Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(4), 319–361. <https://doi.org/10.1177/0022427801038004001>
- Albert F. & Bíró E. (2015). A sikeres reintegráció. In Albert F. (Szerk), *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek* (pp. 143–167). MTATK. http://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/2015/albert_borton.pdf 143–165
- Allport, G. W. (1950). *The Individual and His Religion*. The Macmillan Company.
- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Benkő A. (2003). A valláspszichológiától a vallásosság pszichológiájáig. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 58(1), 19–49. <https://doi.org/10.1556/MPSzle.58.2003.1.3>
- Benkő A. & Szentmártoni M. (2002). *Testvéreink szolgálatában*. Új Ember Kiadó.
- Borbíró A. (2010). *A preventív célú kezelési programok továbbfejlesztésének lehetőségei a büntetés-végrehajtásban. I. Kutatási beszámoló*. OKRI. http://www.okri.hu/images/stories/pdf_files/2010_intbeszamolo.pdf
- Burke, P. G. (2008). *TPC reentry handbook: Implementing the NIC transition from prison to the community model*. National Institute of Corrections.
- Cann, J., Falshaw, J. & Friendship, C. (2005). Understanding „what works”: Accredited cognitive skills programs for young offenders. *Youth Justice*, 5(3), 165–179. <https://doi.org/10.1177/147322540500500303>
- Csáki A., Kovács K., Mészáros M. & Sponga I. (2006). *Fogvatartásból szabadult fiatal felnőttek társadalmi (re)integrációjának lehetőségei*. Kutatási összefoglaló. Váltó-sáv Alapítvány. <https://www.valtosav.hu/kiadvanyok/vltssvalaptvnykiadvny.pdf>
- Di Blasio B. & Kiss V. (2022). Családi minták a függőségek kialakulásában. *Börtönügyi Szemle*, 41(3), 5–17. <https://epa.oszk.hu/02700/02705/00130/pdf/>

- Di Blasio B. (2022). A megtérés útjai – felnőtt katekézis női fogvatartottak körében. *Belügyi Szemle*, 70(4. ksz), 8–46. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.SPEC.4.1>
- Di Blasio B. & Ács-Bíró A. (2022). A börtönoktatás hatékonyságának vizsgálata női fogvatartottak körében. *Iskolakultúra*, 32(10), 45–61. <https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/44257>
- Duwe, G. & Clark, V. (2013). Blessed be the social tie that binds: the effects of prison visitation on offender recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, 24(3), 271–296. <https://doi.org/10.1177/0887403411429724>
- Geertz, C. (1994). *Az értelmezés hatalma*. Századvég Kiadó.
- Gideon, L. & Sung, H. E. (2011). *Rethinking corrections: Rehabilitation, reentry, reintegration*. SAGE Publications.
- Hipp, J., Petersilia, J. & Turner, S. (2010). Parolee recidivism in California: the effect of neighborhood context and social service agency characteristics. *Criminology* 48(4), 947–979. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2010.00209.x>
- Hollin, C. R. (1999). Treatment programs for offenders. Meta-analysis, „what works,” and beyond. *International Journal of Law and Psychiatry*, 22(3-4), 361–372. https://www.researchgate.net/journal/International-Journal-of-Law-and-Psychiatry-0160-2527?_tr=eyJjb250ZXh0Ijpw7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
- James, W. (2002). *The Varieties of Religious Experience*. The Modern Library.
- Jang, S. J. (2007). Gender differences in strain, negative emotions, and coping behaviors: a general strain theory approach. *Justice Quarterly*, 24(3), 523–553. http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/jang_gender_jq.pdf
- Jang, S. J. & Franzen, A. B. (2013). Is being “spiritual” enough without being religious? A study of violent and property crimes among emerging adults. *Criminology*, 51(3), 595–627. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12013>
- Jang, S. J., Johnson, B. R., Hays, J., Hallett, M. & Duwe, G. (2017). Religion and misconduct in “Angola” prison: conversion, congregational participation, religiosity, and self-identities. *Justice Quarterly*, 35(3), 412–442. <https://doi.org/10.1080/07418825.2017.1309057>
- Johnson, B. (2004). Religious programs and recidivism among former inmates in prison fellowship programs: a long-term follow-up study. *Justice Quarterly*, 21(2), 329–354. <https://doi.org/10.1080/07418820400095831>
- Johnson, B. (2011). *More god, less crime: why faith matters and how it could matter more*. Templeton Foundation Press.
- Kasser, T. & Ryan, R. M. (2001). Be careful what you wish for: optimal functioning and the relative attainment of intrinsic and extrinsic goals. In Schmuck, P. & Sheldon, K. (Eds.), *Life-goals and Well-being. Towards a Positive Psychology of Human Striving*. Hogrefe and Huber.
- Kézdy A., Urbán Sz. & Martos T. (2018). A vallásos orientációk mérésére kidolgozott 12 tételes Életkorfüggetlen I-E Skála (Age-Univerzal I-E Scale) magyar változata. In Torgyik J. (Szerk.), *Néhány társadalomtudományi kutatás és innováció* (pp. 239–249). IRI. <https://doi.org/10.18427/iri-2018-0111>

- Kopp M., Székely A. & Skrabski, Á. (2001). *Vallásosság és életminőség az átalakuló társadalomban*. Végeken Alapítvány.
- Kopp M. & Pikó B. (2006). Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In Kopp M. & Kovács M. E. (Szerk.), *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón* (pp. 10–19). Semmelweis Kiadó.
- Kránitz M. (2019). *Alapvető hittan*. Szent István Társulat.
- Kopp M. & Martos T. (2011). A társadalmi összjóllét jelentősége és vizsgálatának lehetőségei a mai magyar társadalomban I. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 12(3), 241–259. <http://real.mtak.hu/58139/1/mental.12.2011.3.3.pdf>
- Kubrin, C. & Stewart, E. (2006). Predicting who reoffends: the neglected role of neighborhood context in recidivism studies. *Criminology*, 44(1), 165–197. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2006.00046.x>
- MacKenzie, D. L. (2000). Evidence-based corrections: Identifying what works. *Crime and Delinquency*, 46(4), 457–471. <https://doi.org/10.1177/0011128700046004003>
- Martos T., Szabó G. & Rózsa S. (2006). Az Aspirációs Index Rövidített Változatának pszichometriai jellemzői hazai mintán. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 7(3), 171–191. <https://doi.org/10.1556/Mental.7.2006.3.2>
- Maruna, S., Immarigeon, R. & LeBel, T. P. (2004). Ex-offender reintegration: theory and practice. In Maruna, S. & Immarigeon, R. (Eds.), *After Crime and Punishment: pathways to offender reintegration* (pp. 3–26). Willan.
- Miklósi M. & Tihanyi M. (2023). A börtönökben folyó vallási nevelés lehetséges hatásai. *Belügyi Szemle*, 71(9), 1621–1633. <https://doi.org/10.38146/BSZ.2023.9.6>
- Mowen, T. J., Boman, J. H. & Stansfield, R. (2018). Uniting needs, responses, and theory during reentry. *Journal of Offender Rehabilitation*, 57(3-4), 222–240. <https://doi.org/10.1080/10509674.2017.1400488>
- Myers, L. D. & Olson, J. (2013). Offender Reentry and Reintegration: Policy and Research. *Criminal Justice Policy Review*, 24(1), 3–8. <https://doi.org/10.1177/0887403412452426>
- O'Connor, T. & Duncan, J. (2011). The sociology of humanist, spiritual and religious practice in prison: supporting responsivity and desistance from crime. *Religions*, 2(4), 590–610. <https://doi.org/10.3390/rel2040590>
- O'Connor, T., Duncan, J. & Quillard, F. (2006). Criminology and religion: the shape of an authentic dialogue. *Criminology and Public Policy*, 5(3), 559–570. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9133.2006.00390.x>
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping. Theory, research and practice*. Guilford Press.
- Pargament, K. I. & Brant, C. R. (1998). Religion and coping. In Koenig, H. (Ed.), *Handbook of religion and mental health* (pp. 111–128). Academic Press.
- Perczel-Forintos D. & Mórotz K. (Szerk.) (2019). *Kognitív viselkedésterápia*. Medicina Kiadó.
- Pikó B. (Szerk.) (2002). *Egészségszociológia*. Új Mandátum Kiadó.

- Rózsa S., Réthelyi, J., Stauder A., Susánszky É., Mészáros E., Skrabski Á. & Kopp M. (2003). A középkorú magyar népesség egészségi állapota: a Hungarostudy 2002 országos reprezentatív felmérés módszertana és a minta leíró jellemzői. *Psychiatria Hungarica*, 18(2), 83–94.
- Sampson, R. J., Raudenbush, S. W. & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: a multilevel study of collective efficacy. *Science*, 277(5328), 918–924. <https://doi.org/10.1126/science.277.5328.918>
- Schmuck, P. (2001). Intrinsic and extrinsic life-goals preferences as measured via inventories and via priming methodologies: mean differences and relations to well-being. In Schmuck, P. & Sheldon, K. (Eds.), *Life-goals and Well-being. Towards a Positive Psychology of Human Striving* (pp. 132–147). Hogrefe and Huber.
- Stansfield, R., Mowen, T. J., O'Connor, T. & Boman, J. H. (2017). The role of religious support in reentry: evidence from the SVORI data. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 54(1), 111–145. <https://doi.org/10.1177/0022427816657578>
- Süle F. (1997). *Valláspatológia*. GyuRó Art – Press.
- Szabó J. (2012). A bűnelkövetők rehabilitációjának meghatározó irányzatai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, 14(2), 73–88. http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2013/07/AP_2012_2_Szabo.pdf
- Székely A. & Lázár I. (2013). Vallásosság és kötődés. In Susánszky É. & Szántó Zs. (Szerk), *Magyar lelkiállapot 2013* (pp. 63–76). Semmelweis Kiadó.
- Szenes M. (2008). *Odú és kelepce: Új vallási közösségekbe megtért fiatalok életútlemzése az identitáskeresés tükrében*. PhD értekezés. Pécsi Tudományegyetem BTK Pszichológia Doktori Iskola. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/15268>
- Tihanyi M. (2019). *Vallásgyakorlás különleges élethelyzetekben*. Dialóg Campus Kiadó. https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/14771/723_Vallasgyakorlas_kulonleges_elethelyzetekben_e_PDF.pdf?sequence=1
- Tihanyi M. (2021). A Börtönlelkészi Szolgálat jellemzői és eredményei. *Börtönügyi Szemle*, 40(2), 37–55.
- Tillyer, M. S. & Vose, B. (2011). Social ecology, individual risk, and recidivism: a multilevel examination of main and moderating influences. *Journal of Criminal Justice*, 39(5), 452–459. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2011.08.003>
- Tóth, H., Krizsán, A. & Zentai, V. (2005). *MIP National Report. Hungarian Country Report*. CEU. http://cps.ceu.hu/mip_reports.php
- Tózsér A. (2019). A magyar társadalom mentális egészségi állapotának bemutatása. *Polgári Szemle*, 15(4-6), 370–382. <https://doi.org/10.24307/psz.2019.1224>
- Várkonyi Zs. K., Rutkai K. & Szabó M. (2021). „Hitével szolgál, tettével nevel” – Gondolatok a 20 éves Börtönlelkészi Szolgálatról. *Börtönügyi Szemle*, 40(2), 27–37. <https://bv.gov.hu/sites/default/files/BSZ%202021-2%20Online.pdf>
- Vergote, A. (2003). Mi és mi nem a vallás pszichológiája? *Magyar Pszichológiai Szemle*, 58(1), 5–18. <https://doi.org/10.1556/mpszle.58.2003.1.2>

White, R. & Graham, H. (2010). *Working with offenders. A guide to concepts and practices*. Willan Publishing.

Young, M. C., Gartner, J., O'Connor, T., Larson, D. & Wright, K. N. (1995). Long-term recidivism among federal inmates trained as volunteer prison ministers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 22(1-2), 97–118. https://doi.org/10.1300/J076v22n01_07

A cikkben található online hivatkozás

URL1: A KSH 2022-es népszámlálás adatai. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu>

A cikk APA szabály szerinti hivatkozása

Di Blasio B. (2024). A keresztény hit szerepe a női fogvatartottak reintegrációjában. *Belügyi Szemle*, 72(3), 365–391. <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i3.pp365-391>

Nyilatkozatok

Összeférhetetlenség

A szerző nem jelentett összeférhetetlenséget.

Finanszírozás

A szerző nem kapott pénzügyi támogatást a kutatáshoz, a szerzőséghez és/vagy a cikk publikálásához.

Etikai nyilatkozat

Az adatokat kérésre rendelkezésre bocsátják.

Nyílt hozzáférésről szóló tájékoztatás

Jelen cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY NC-ND 2.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.0/>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje feltüntetésre kerülnek.

Levelező szerző

A cikk levelező szerzője Dr. Di Blasio Barbara, aki a diblasio.barbara@avkf.hu e-mail címen érhető el.